

2. Цивілізаційний розвиток українства на тлі глобалізації

Наталія Богатирьова

Сучасна Україна: взаємозв'язок релігії й права

Статтю присвячено аналізу взаємодії релігії й права, релігії й криміналістики в соціокультурному просторі сучасної України. Аналізуються деякі аспекти діяльності деструктивних релігійних утворень, можливості дослідження їхньої діяльності релігієзнавцями і криміналістами.

The article is devoted to the analyses of interaction between religion and law, religion and criminology in social and cultural space of modern Ukraine. Some aspects of destructive religious groups as well as the possibilities of investigations of them by specialists in Religious Studies and Criminology are analyzed.

Сьогодення України характеризується багатьма змінами в політичному, економічному, релігійному, правничому, культурному житті наших громадян. Ці зміни пов'язані з процесами глобалізації в сучасному світі, з тими особливостями розвитку України, які мали місце як у минулому, так і в теперішньому її житті. Не зважаючи на те, що в Україні, як і в деяких інших країнах постсоціалістичного простору, проголошено світський характер держави, але діяльність її багатьох органів не можна вважати вільною від різноманітних релігійних вірувань. Йдеться про такі форми впливу як опосередкований вплив на політиків і чиновників традицій, що сформовані різними релігіями, а також безпосередній вплив цих традицій на їхнє віросповідання. Дехто з політиків і чиновників мають власні симпатії й антипатії, свої релігійні уподобання. Існує і зворотній зв'язок – майже всі релігійні організації прагнуть якомога сильніше впливати на тих людей, які знаходяться у керма влади й закону. Це стосується і «традиційних», і маргінальних релігійних груп. Слід погодитися з думкою відомого українського релігієзнавця М. Попова, яку він обґрунтовує в праці «Філософія релігії»: «Багатогранність релігії як культурного явища зумовлює вивчення її багатьма гуманітарними науками... Вони досліджують окремі аспекти історії, змісту та функціонування релігії. Провідна роль серед них належить психології релігії, яка покликана вивчати психологічні основи релігійних вірувань та релігій, роль та значення почуттів та волі людини у функціонуванні релігійних емоцій, місце останніх у структурі духовного (емоційного) світу людини» [2, с. 19]. Додамо до цього, що в зв'язку з поширенням деяких деструктивних культів й емоції людини можуть мати деструктивний характер.

Проблеми взаємодії релігії й права, впливів релігії на представників влади привертала і привертають увагу багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед них – праці О. Алапаєва, К. Арсеньєва, Т. Горбаченко, К. Дешнера, В. Лубського, Я. Канторовича, Л. Конотоп, А. Колодного, С. Лукьянова, Г. Лупарєва, Д. Магдауелла, О. Предко, Г. Середи, Д. Стюарта, В. Фадєєва, О. Хвилі-Олінтера, І. Яблокова та ін. Питання, які розглядаються вищезазначеними дослідниками – це зв'язок між релігією і владою (на соціальному й індивідуальному рівнях); це – пошуки в релігії засобів для можливостей становлення і формування моральних характеристик особистості. Деякі з авторів вважають за необхідне затвердження гранично

широкого розуміння релігійної свободи, інші обґрунтовують необхідність обмеження діяльності маргінальних релігійних груп («тоталітарних сект»). Ще в кінці XIX ст. домінуючою характеристикою постає трагізм людського існування, відчуження особистості, її «закинутість» (С. Кіркегор) до світу страшного, незрозумілого, абсолютно чужого для «маленької людини». Життя постає незрозумілим, самотнім. У цьому плані є вірною характеристика поглядів на релігію Ф. Ніцше, що подана відомим дослідником М. Бубером: «Ніцше ґрунтовно... знав, що абсолютність етичних цінностей вкорінена в нашому відношенні до абсолютного. І він зрозумів сучасний час людської історії як такий, в якому «віра в Бога і в який-небудь суспільний моральний порядок більше недійсна» [1, с. 525]. Необхідно погодитися з такою характеристикою світоглядних, релігійних, моральних та інших орієнтацій, що виникли в кінці XIX ст. та існували протягом XX ст. Так, вчення З. Фрейда ґрунтувалося на чіткому дуалізмі: насолода або борг, визнання «Іншого» як реальності або «нарцисизм». Австрійський психіатр, взагалі, не виходив до трансцендентного. Представник філософії постмодернізму Ж. Лакан пояснює це тим, що «я» виступає в теорії З. Фрейда тільки як «я», яке насолоджується, що можна зустріти тільки у дитини, яка ще не вміє розмовляти. Як тільки відбудеться зустріч цієї дитини з «Іншим», дитина втрачає власну «чистоту», «незайманість» та починає захищатися мовою. Для людини теза «можу» замінюється на тезу «мусиш» (влада, закон). Окрім того, риторика починає тісно переплітатися з мораллю – це й постає усім тим, що людство назвало поезією, культурою, торканням, причетністю до космосу та релігії. Для З. Фрейда та Ж. Лакана насолода суто індивідуальна, вона не має відношення до іншої людини. У цьому плані Ж. Лакан, як і З. Фрейд, і А. Камю звертаються до основ дохристиянської міфології та логіки. Але існує, на нашу думку, й інша логіка. Це логіка св. Максима Сповідника, в якій існує «нерухомий рух любові».

Слід також звернути увагу, щодо діяльності сект («малих релігійних груп») у сучасній Україні, адже відповідне законодавство не розроблено. Їх не можна покарати або припинити їхню діяльність. На нашу думку, справедливим є положення російських дослідників О. Хвилі-Олінтера і С. Лук'янова, яке вони обґрунтували в праці «Загрозливі тоталітарні форми релігійних сект»: «Секти, завдяки обману і хабарам, прагнуть потрапити у державні структури, особливо в управлінську,

правоохоронну, оборонну і освітню. Коли вони потрапляють до цих структур, тоді вони в ідеологічному плані роблять акцент на свободі віросповідання, при цьому користуються недостатньо чітким розумінням у деяких державних службовців різниці між свободою особистої совісті (й волі) й правовою рівністю громадян у країні, – рівність перед законом несе відповідальність за протиправні дії. А в профілактичному аспекті передбачає й заходи, які спрямовані на попередження правопорушень. І якщо секта, релігійна організація або релігійний рух за своїми ознаками можуть бути віднесені до тоталітарних і тим більше, до криміногенних, то розмови про свободу совісті є дешевою і загрозливою демагогією... Такі релігійні або псевдо-релігійні утворення не можуть на рівних розглядатися з традиційними віросповіданнями. Це було би протиріччям щодо інтересів держави, суспільства і кожного чесного громадянина» [3, с. 69].

Ми говоримо про входження України до Європейської спільноти, про ті процеси інтеграції, що відбуваються сьогодні й постануть ще більш активними у майбутньому. Для того, щоб увійти до Європи, необхідно чітко прояснити ставлення держави і закону до таких релігійних або псевдо-релігійних утворень. На жаль, ми не можемо пройти повз таких фактів, як існування Білого братства, секти Аделаїди та ін. Право в сучасній Україні, щодо подібних релігійних утворень, повинно реалізувати себе в наступних напрямках: установлення факту заподіяння шкоди психічному, фізичному, моральному здоров'ю людей; визначення характеру і ступеня тяжкості такого злочину цих організацій, що спрямований проти здоров'я і особи; прояснення методів, засобів, а також механізмів нанесення матеріальних і моральних збитків людині, яка потрапила під вплив вищезазначених утворень; аналіз того, чи діяльність таких релігійних утворень знаходить у протиріччі з правами громадян, які охороняються законом. Окрім того, в сучасній Україні повинна існувати і релігієзнавча експертиза. Проведення її мало би рухатися по наступних напрямках: діагностика віросповідання; розкриття у конкретному віросповіданні вимог, що існують для віруючих; розкриття сенсу цих вимог з точки зору суспільної безпеки і правопорядку країни.

Головним завданням для використання спеціальних релігієзнавчих методик є те, що необхідно виявити в релігії, що досліджується такі імперативи, які прямо або опосередковано штовхають її послідовників на здійснення тих або інших протиправних дій. Оскільки в релігії імперативи ніколи не існують самі по собі, виявити їх можна завдяки наступним факторам: особливості культу певної релігії; особливості структури релігійної общини; загальні уявлення про світобудову, долю і призначення людини. Зрозумілим є те, що представник правоохоронних органів може не володіти всіма «нюансами» певного віросповідання, а релігієзнавець повинен знати закономірності відповідності імперативів вищезазначеним факторам.

У такий спосіб, існують три об'єкти спеціальних знань релігієзнавця – це віровчення, культ, структура общини. У цьому аспекті можна зробити наступні висновки: ідентифікація культу в зв'язку з характером і місцеположенням матеріальних предметів на місці злочину (ритуальний ніж і т. п.); ідентифікація віровчення завдяки культу або через культ і структуру общини, якщо приховується справжнє віровчення; розкриття культових приписів та структури общини (якщо і перше, і друге приховується) з віровчення; ідентифікація общини через культ або через структуру

общини; ідентифікація релігійної общини за релігійними налаштуваннями злочинця.

Окрім того, також можна виділити питання, які повинен вирішувати релігієзнавець: до якої релігійної групи належать злочинець або жертва? Чи має конкретна організація релігійний характер (нерелігійні організації можуть видавати себе за такі і, навпаки, релігійні організації можуть приховувати свій характер)? Яким є справжнє віровчення і культ релігійної групи, що досліджується? Чи містить у собі справжнє віровчення релігійної групи імперативи протиправної діяльності?

Структура релігійної общини, у цьому випадку, може розглядатися тільки як результат приписів віровчення або культу; суто соціологічне дослідження структури общини знаходиться поза межами релігієзнавчої експертизи. Але, з іншого боку, результати такого соціологічного дослідження можуть слугувати матеріалом для релігієзнавчого аналізу, оскільки в деяких випадках зі структури общини можна вивести певні аспекти віровчення і культу.

Якщо на рівні суспільства і культури взаємодія релігійного вчення, культу і структури релігійних організацій є складною проблемою, то в межах конкретної релігійної общини її структура, культ та ін. визначаються через імперативи, що закладені у віровчення. Саме тому і стає можливим, по-перше, завдяки віровченню визначити деякі приховані аспекти діяльності релігійних утворень; по-друге, завдяки окремим моментам діяльності релігійних груп визначити деякі приховані положення віровчення.

Релігієзнавча діагностика віросповідання містить у собі наступні рівні: аналіз усіх існуючих документів, у тому числі й документи, що стосуються віросповідання певної релігійної групи (священні тексти й коментарі до них), інші програмні, а також ритуальні документи, щоденники віруючих, публічні виступи лідерів релігійної групи; агітаційні, пропагандистські та рекламні документи; аналіз організаційної структури і практичної діяльності релігійної групи (в тому числі й культову практику); опитування віруючих. Останній аспект, на нашу думку, є головним у релігієзнавчій експертизі, оскільки справжнє сповідання віри постає зрозумілим тільки завдяки розповідям членів релігійної групи.

Виникає наступне питання: що може довести релігієзнавець? На нашу думку, це – по-перше, що конкретна релігія у своєму віровченні, дійсно, містить імперативи, що знаходяться у протиріччі до закону і які можуть підштовхнути послідовників цієї релігії на протиправні дії. По-друге, коли йдеться про конкретний злочин, то необхідно виявити, що людина, яка скоїла його, насправді, є приналежною до конкретного віросповідання. Окрім того, релігієзнавча експертиза не повинна давати рекомендації владі з приводу того, що саме вчиняти до тієї або іншої релігійної організації (хоча це можна зробити по відношенню до фінансових або недержавних організацій, що вирішують долю тієї або іншої конфесії), але вона мусить прояснити криміногенну ситуацію, яка інспірована організованим сповіданням того чи іншого віровчення. Наприклад, само по собі віросповідання суто апокаліптичного вчення в Україні, тобто вчення про «кінець світу» (яке особливо активно розповсюджується в зв'язку з наступним, 2012 р.) не є умовою зростання злочинності. Але, якщо в цьому вченні з'являються такі мотиви, як «завтра не буде нічого, тому сьогодні реалізуй всі свої бажання»; «у цій країні слід ліквідувати владу диявола і встановити апокаліптичне царство праведників» і т. п., то в цьому випадку необхідно виявити як організована община цього віросповідання (чи використовуються прийоми конспірації,

дисципліна військового характеру та ін.) і які саме люди приходять до цієї общини (колишні військові, працівники спецслужб, невдалі політики, авантюристи, рецидивісти, психічно невірноважені люди). Отже, тут ми можемо побачити достатньо високий рівень криміногенного плану, який пов'язаний зі сповіданням саме цієї віри, тому і влада повинна бути обізнана з дійсним станом речей. На нашу думку, релігієзнавча експертиза також може суттєво допомагати слідству щодо встановлення мотиву злочину, якщо він здійснений на релігійному ґрунті або, якщо підозрюваний є приналежним до якоїсь релігійної групи.

Проблема взаємодії релігієзнавства і криміналістики, фактично, недостатньо розроблена в сучасній українській науці. Але рівень злочинності й її характер дозволяє стверджувати, що в низці різноманітних факторів, певну роль відіграють й міграційні процеси. Людина, яка відірвана від рідного краю, у деяких випадках або сама починає розповсюджувати нетрадиційні культури, або починає цікавитися нетрадиційними релігіями. Ми наголошуємо, що йдеться саме про ті релігії, що наносять шкоду здоров'ю, як психічному стану людини, так й її фізіології. Йдеться також і про нанесення матеріальних збитків.

У галузі криміналістики проявляється специфіка об'єкта, предмета, методології й методики релігієзнавства, оскільки знання в галузі релігієзнавства тут використовуються в практиці та мають конкретні практичні результати, які не можуть отримати інші гуманітарні науки, які працюють у цій же сфері, – ні судова психіатрія, ні юридична психологія, ні мистецтвознавча експертиза, ні суто методи криміналістики. Слід також звернути увагу на взаємодію релігійної свідомості з моральними установами, що має свої історичні форми в онтологічному, гносеологічному, соціально-психологічному планах. Якщо дослідникові вдалося, хоча б, за певною мірою, реконструювати духовний світ людини, приналежної до конкретного віровчення, це дозволило б зрозуміти й світ релігійної спрямованості, й світ моральнісних уподобань, й світоглядні орієнтації. Таким чином, постає завдання – проаналізувати свідомість людини, її світосприйняття, а також його головні характеристики. Справа полягає в тому, що недостатньо тільки описувати процеси, а необхідно глибинне розуміння механізмів детермінації цих процесів. Можна провести певні паралелі між детермінацією релігійних поглядів і правопорушеннями. Очевидно, що і деструктивну релігійність, і злочинність, що пов'язана з нею, необхідно аналізувати тільки в широкому культурно-історичному контексті.

При цьому необхідно наголосити на тому, що культурно-історичний контекст не може бути редукованим тільки до економічних, соціальних, політичних факторів, але й він передбачає загальну світоглядну орієнтацію як в темпоральному плані, так і в плані детермінант життя епохи в цілому. Сьогодення світу – це процеси глобалізації. Таке вирізнення визначального для певної доби духовного фактору може прояснити, чому в той або інший час співвідношення релігії й права мало ту або іншу форму, а релігійна і правнича діяльність, релігійна і правнича культура – власні характеристики та особливості.

Боротьба соціальних сил, протиріччя та конфлікти завжди відбиваються у світовідчутті на основі синтезу індивідуальної та колективної рефлексії, емоцій, почуттів, а пізніше вже набувають форму філософської, релігійної, етичної рефлексії (філософські, релігійні, правові, етичні вчення). З іншого боку, релігійна рефлексія, правова реф-

лексія (вчення – як релігійні, так й правові) мають на собі відбиток цілого «будинку» потреб та інтересів людини, культури в цілому. Український дослідник М. Попов зазначає: «Громадський та пізнавальний інтерес до такого роду цінностей (вітальних – Н. Б.) має давню історію, що відображає екзистенційний життєвий досвід людства. Він охоплює широку панораму оцінок: від богонатхненного розуміння людського життя (в особі святих людей) до тлумачення життя як страдницької дороги та проповіді аскези, відмови від радощів в ім'я Бога. Життя в ранніх релігіях тлумачилося або як дар Бога людині, або як мука, страждання, покарання за власні гріхи чи гріхи батьків. У буддизмі життєвий шлях людини – це шлях страждань, невідворотних, невмолимих... Відомий і Божий присуд за гріх Адама та Єви...» [2, с. 259]. Необхідно також зазначити, що у «філософії життя» в ХІХ ст. положення про світ як волю викликало до життя дві різні форми світорозуміння та світовідчуття й, відповідно, різні теорії (в яких, в неусвідомленому вигляді існує «пошук» вільної життєдіяльності). В першому випадку, вищою чеснотою для людини є протистояння волі та світові, в такому вигляді, в якому цей світ існує (А. Шопенгауер). З іншого боку, пропонується ідеал світу, в якому гинуть слабкі, хворі, немічні люди, а виживають тільки сильні особистості, але вільні від будь-яких ознак моральності (Ф. Ніцше).

Таким чином, загроза для суспільства тієї або іншої релігійної групи залежить, перш за все, від її віровчення, а вже потім – від характеру її організації. Так, найбільшою загрозою для сучасного соціокультурного простору України є, по-перше, апокаліптичні вчення, згідно з якими ми живемо в останні дні світу і вже ось-ось він загине, тому необхідно діяти – здійснювати власні (будь-які) бажання. По-друге, це окультні й містичні вчення, які прагнуть «зняти» кордон між дійсним світом і світом потойбічним. Фактично, всі дуалістичні вчення (як язичницькі, так і теїстичні), тобто вчення, що визнають реальність сили світового зла, передбачають ризик екзистенційної перверсії у вигляді поклоніння злу і прагнення постати захисником цього зла. Потенційну загрозу для сучасної України мають також нігілістичні сповідання, що заперечують, взагалі, будь-які моральні імперативи, закликають керуватися тільки власними інтересами або інтересами власної групи. Загрозу представляють і віровчення, які закликають до гіперактивності. Окрім того, необхідно також виділити вчення, що мають характер заперечення смислу життя, його духовної наповненості, краси, блага у світі. Така позиція характеризується практикою «позбавлення від плоті та пристрастей» (самопобиття, побиття інших людей), а також екофобією та екофобською діяльністю, включаючи й екоцид. Що стосується структури негативних релігійних утворень, то тут слід зазначити такі моменти, як використання прийомів конспірації, військова дисципліна і регламентація життя віруючих. Вивчення конспіративних прийомів підтверджує, що вони використовуються для приховування істинного віровчення (для влади та інших членів суспільства пропонується інше, більш «м'яке» вчення), а також для створення підпільних структур, діяльність яких може зацікавити владу і представників правопорядку.

1. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: АСТ, 1999. – 592 с.
2. Попов М. В. Філософія релігії: Навчальний посібник для вузів III – IV рівнів акредитації / М. В. Попов. – К.: Видавничий дім «Асканія», 2007. – 314 с.
3. Хвыля-Олинтер А. И. Опасные тоталитарные формы религиозных сект / А. И. Хвыля-Олинтер, С. А. Лукьянов. – М.: Изд-во Свято-Владимирского братства, 1996. – 121 с.